УДК 821.161.2.09

Даниленко І.І.

ВІРШОВИЙ ПЕРЕНОС ЯК РИТМІЧНИЙ ЗАСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ СЕМАНТИКИ ШЕВЧЕНКОВОГО «ПОДРАЖАНІЯ 11 ПСАЛМУ»

Автор статті пропонує нове прочитання відомого вірша Т.Г. Шевченка з урахуванням ролі віршового переносу в ньому як ритмічного курсиву.
Ключові слова: *псалом, парафраз, віршовий перенос, семантика.*

Автор статьи предлагает новое прочтение известного стихотворения Т.Г. Шевченко с учетом роли стихотворного переноса в нем как ритмического курсива.
Ключевые слова: *псалом, парафраз, стихотворный перенос, семантика.*

The author of the article offers the new reading of the known poem by Taras Shevchenko taking into account the role of enjambment in it as rhythmic italic.
Key words: *psalm, paraphrase, enjambment, semantics.*

У шевченкознавстві немає єдиного погляду ані на жанрово-стильову специфіку вірша «Подражаніе 11 псалму», ані на його семантику. Цю проблему, вважаємо, можна вирішити, якщо згадати ще й про віршову природу цього твору, на яку дослідники зазвичай не звертають уваги. Зокрема варті уваги позалексичні засоби виразності, що, по суті, становлять собою конкретну реалізацію мовленнєвих одиниць у системі віршових формантів, спрямованих на віддзеркалення світоглядних інтенцій автора.

Варто згадати, що традиційне сприйняття вірша «Подражаніє 11 псалму» йде від авторитетного дослідника творчості Шевченка Ю.О. Івакіна. Відносячи вірш до наслідувань [1, с. 258], вчений вважає, що в ньому поет «провіщав майбутню перемогу добра над злом, трудящих над гнобителями», підкресливши водночас «суспільне значення літературної творчості» [5, с. 119].

З нашого погляду, у генологічному та тематичному відношенні Шевченкове «Подражаніє 11 псалму» примикає до його циклу «Давидові псалми», тобто є вільним переспівом (або парафразом) 11-го молитовного псалма із церковнослов'янського тексту Святого Письма: не порушуючи ідейно-тематичних концептів оригіналу, Шевченко у «Подражанії 11 псалму», як і в «Давидових псалмах», майстерно використав основні мотиви старозавітного тексту для надання їм актуального соціального та національного звучання. Жанрова самоназва вірша вказує на широко розповсюджену в усіх національних літературах періоду формування традицію літературних «подражаній» (наслідувань) – своєрідного жанрового різновиду, що передбачає свідоме відтворення певного літературного зразка за допомогою нових мовностильових засобів. При цьому ступень близькості новотвору до свого прототипу може широко коливатися – від вільного перекладу до вільної (або часткової) стилізації

Ліричний сюжет «Подражанія 11 псалму» закодовано у 33 рядках астрофічного тексту, написаного 4-стопним ямбом. В оригіналі 11-й псалом – це молитва праведника, який скаржиться Всевишньому на тих, хто вчиняє двоєдушно: лицемірно обіцяє дружбу, а потім зраджує. Через це Давид, погрожуючи зухвалим людям, котрі не бояться Господа, Божим покаранням, навчає вірних покладатися не на лукаве людське слово, а на тверде та чисте, як срібло, Боже Слово й пророкує повстання Бога через утиск убогих та стогін бідних. Наслідуючи основну морально-етичну семантику псалма, Шевченко, втім, актуалізував мотив слова і як фактор національно-історичного та соціально-політичного утвердження.

Як і Давид, свій «псалом» Шевченко теж розпочинає зі звернення до Всевишнього, хоча і опускає при цьому вельми притаманне для молитовного дискурсу прохання про спасіння *(«Спаси мя, Господи, яко оскуде преподобный...» Пс. 11: 2)* [4], відразу відтворюючи основну

причину, що спонукала його псалмоспівця до діалогу з Богом – брак людей благочестивих. Але незважаючи на це «відхилення» від оригіналу, скарга поетового Пророка також набуває по-своєму пронизливого, сердечно-інтимного звучання, підсиленого, до того ж, за допомогою прийому алітерації (на «м» і на «с») та переносу типу *contre-reje*, мотивованим внутрішнім хвилюванням поета-суб'єкта: «*М*ій Боже *м*илий, як-то *м*ало / *С*вятих людей на *с*віті *с*тало».

Наступний вірш оригінального псалма, в якому Пророк порушує проблему нещирості людських відносин, застосовуючи опозицію «серце – глагол/уста» *(«Суетная глагола кійждо ко искреннему своему: устне льстивія в серце, и в серце глаголаша злая»* Пс. 11: 3), Шевченко інтерпретує з точки зору ідеї свободи в усіх можливих значеннях цього слова. На це промовисто вказує використаний поетом метафоричний образ кайданів, викутих у серці: «Один на другого кують / Кайдани в серці. <...> « [6, с. 281]. Семантику віршів акцентовано за допомогою алітерації на «к» та переносу типу *rejet*. Останній, припадаючи на 3-й рядок, динамізував слова «кайдани» і «кують» та, своєю чергою, спровокував появу у наступному рядку переносу типу *contre-rejet*, який акцентував увагу на другому елементі згаданої ідейно-тематичної опозиції, що реалізує рух ліричного сюжету, – концепті «глагол/уста». При цьому опозиція «серце – глагол/уста» у Шевченковому переспіві набуває життєвої конкретики: прагнучи загострити проблему нещирого ставлення людини до свого ближнього («брата»), поет змальовує ситуацію лицемірної привітності та гостинності з фатальними наслідками «<...> А словами / Медоточивими устами / Цілуються і часу ждуть, / Чи швидко брата в домовині / З гостей на цвинтар понесуть?». Тема підступності «брата», який, запросивши у гості свого родича, позбавив його спочатку волі, а у перспективі, природно, й життя (= само-буття), навертає до теми культурно-історичних взаємин України та Росії, зокрема, до мовної полеміки, в якій Шевченко брав безпосередню участь, гостро реагуючи на заперечників української мови й літератури.

Грізне пророкування псалмоспівця про Боже покарання тих, у кого на серці одне, а на устах інше *(«Потребит Господь вся устны льстивыя, язык велеречивый: рекшыя: язык наш возвеличим, устны наша при нас суть: кто нам Господь есть...», Пс. 11: 4-5*), Шевченко теж розширює. При цьому, як і в тексті оригіналу, Шевченків Пророк наголошує на тому, що Господь винищуватиме не людей, а лише людські пороки – лицемірство, пихатість, зарозумілість: «А Ти, о Господи єдиний, / Скуєш лукавії уста, / Язик отой велеречивий, / Мовлявший: ми не суєта!». Втім, поняття «язик», яке поет наслідує зі старослов'янського тексту псалма, у світлі його націософської концепції, державотворчих інтенцій, змагань до незалежності, відродження й розвою національної культури набуває тут і певної багатозначності. Адже для Шевченка унікальна здатність людини вільно висловлювати свої почуття й думки, по-перше, – питання трансцендентного, духовного, морально-етичного характеру, а по-друге, – визначний чинник культурної еволюції, національної визначеності та політичної незалежності. Як митець, загострено чутливий до атмосфери історичної доби, як син поневоленого народу, Шевченко у переспіві 11-го псалма оприявнює свій «стереоскопічний» погляд на проблему Слова. Зокрема, він актуалізує наявну в оригінальному псалмі протиставлення лестивих серцем людей тим «нищим» і «убогим», під якими святі отці традиційно розуміють людей скромних, що терплять образи, не скаржачись, і своєю лагідністю схиляють до себе милість Божу [2, с. 154-160]. У переспіві поет подає чітку опозицію, на одному полюсі якої – зухвалі лукаві з їхнім «велеречивим» язиком та прагненням культурної експансії («І возвеличимо надиво / І розум наш і наш язик.../ Да й де той пан, що нам закаже / І думать так і говорить?»), а на іншому – принижені без'язикі раби, що потребують не просто Божого захисту, а рятівного Божого дарунку – Слова.

Тож, наслідуючи наступні вірші псалма, митець, по суті, накреслив магістральний шлях відстоювання національної унікальності: «– Воскресну я! – той пан вам скаже, – / Воскресну нині! Ради їх, / Людей закованих моїх, / Убогих, нищих... Возвеличу / Малих отих рабов німих! /Я на сторожі коло їх / Поставлю слово <...> «Двічі повторене поетом «воскресну» слушно викликає алюзію з євангельським сюжетом Воскресіння Христа заради вивільнення людини з гріха й зі смерті, про що, власне, й пророкує Давид *(пор.: «Страсти ради нищих, и воздыхания убогих, ныне воскресну, глаголет Господь: положуся во спасение, не обинюся о нем», Пс. 11: 6)*. Дається взнаки, вважаємо, і християнський спосіб мислення самого поета, який свідомо акцентував цей концепт старозавітного псалма, розвинувши його у подальших рядках свого твору. Інше, досить поширене трактування вислову «Я на сторожі коло їх Поставлю слово», йде від Ю. Івакіна, за яким ці рядки Шевченка набули характеру декларації письменника про мету й суспільне значення літературної творчості [5, с. 119]. Але слід брати до уваги ідеологічну скутість радянських дослідників, що уникали говорити про релігійність та підкреслений націоналізм українського поета. Наведене потрактування визначних для розуміння загальної ідеї твору слів значно звужує семантику твору, яку вочевидь визначає історіософська візія поета, що, за слушним зауваженням Д. Наливайка, базується на постійній присутності Бога, експліцитній та імпліцитній, очікуванні Його втручання, що «виправить» історію, приведе у відповідність зі «святою правдою» [3, с. 233-234]. Варто зважити й на те, що поет у вірші вільний був наголосити на слові Пророка, тобто людини, натхненної Святим Духом. Утім, Шевченко йде за текстом оригіналу, розвиваючи тему власне Божого Слова. Адже у ліричній ситуації, що розглядається, саме воно є гарантом того, що зовнішня, політична свобода людей

матиме вільно обраний духовний ґрунт, а тому не перетвориться на свавілля та розгнузданість, беззаконня та зарозумілість – внутрішнє рабство, де панують душевні пристрасті. Зміст наведеного вище фрагменту Шевченкового вірша акцентує ритмічний курсив – перенос типу *contre-rejet*, що виділяє слова «<...> Возвеличу / Малих отих <...>» та перенос типу *rejet*, що увиразнює слова «<...> коло їх / Поставлю слово».

Оптимістичний характер Шевченкової «футурології», що йде від парадигми біблійно-християнських пророкувань, з усією очевидністю оприявнюється в заключних рядках його вірша, де «проекція» Божого Слова, істинного й рятівного, зростає до всепланетарного масштабу. Використовуючи старозавітне порівняння Господнього Слова зі сріблом, добре очищеним у земному горні («Неначе срібло куте, бите / І семикрати перелите / Огнем в горнилі, словеса / Твої, о Господи, такії»), поет змусив свого Пророка звернутися до Бога з відсутнім у першоджерелі проханням поширити Його Слово по всій землі («Розкинь же їх, твої святиє, / По всій землі»), аби «малі убогі» повірили, що Господь всемогутній і що вони, не покинуті Богом, становлять єдину живу духовну силу («<...> І чудесам / Твоїм увірують на світі / твої малі убогі діти!»). Опустивши два вірші оригінального псалма *(«Ты, Господи, сохраниши ны, и соблюдеши ны от рода сего и во век. Окрест нечестивыи ходять: по всоте твоей умножил еси сыны человеческия»*, Пс. 11: 8-9), зміст яких репрезентує віру пророка у те, що Господь збереже і умножить вірних Богові від нечестивих, що ходять по всій землі, Шевченко емоційно, а назагал і за суттю не погрішив проти першоджерела, утім, значно оптимізував його звучання, збагативши зміст оригіналу ідеєю піднести слово як фактор національної емансипації народу та його оптимістичної соціально-історичної будучини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Івакін Ю.О. Коментар до «Кобзаря» Шевченка: Поезії 1847-1861 рр. / Ю.О. Івакін. – К.: Наукова думка, 1968. – 407 с.
2. Иоанн Златоуст, св. Беседы на псалмы / Святой Іоанн Златоуст. – Белгород: Луг Духовный, 2004. – 634 с.
3. Наливайко Д. Історія і міфологія у Шевченка (у контексті європейського романтизму) // Теорія літератури й компаративістика / Дмитро Наливайко. – К.: ВД «КМА», 2006. – С. 226-238.
4. Тут і далі текст оригінального псалма цитується за старослов'янським виданням Псалтиря: Псалтирь. – М.: Сретенский монастырь, 2005. – 479 с.
5. Шевченківський словник: у 2 т. – К.: УРЕ, 1978. – Т. 2. – 410 с.
6. Тут і далі Шевченків текст «Подражанія 11 псалму» цитується за виданням: Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / Тарас Шевченко. – К.: Наукова думка, 2001.– Т. 2. – 784 с.

Рецензенти: Костенко Н.В., д.філол.н, проф.,
Пронкевич О.В., к.філол.н., доцент

© Даниленко І.І., 2009

Стаття надійшла до редколегії 17.09.09 р.